

Alfonsas EIDINTAS

Pūga prie Mėmelio

Atvadavimo saga

Antrasis leidimas

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras
VILNIUS 2017

Pradžia, arba kaip Ernestą Galvanauską susprogdinti norėjo

*1921 metų lapkričio 24 d. vakaras
Laikinoji Lietuvos sostinė Kaunas*

„Gera būti namie, – kabindamasis švarką į spintą pamanė Ernestas Galvanauskas, prekybos, pramonės ir finansų ministras, kuriam buvo užverstos ir Lietuvos vyriausiojo derybininko su Lenkija pareigos. – Pagaliau...“

Žmona paruošė po taurę vyno, pasirūpino keliais sūrio gabaliukais. Vynas maloniai aptraukė valktimi akis ir jiedu neskubriai ėmė ruošti poilsiui – kelionė traukiniu iš Berlyno į Kauną Galvanauską išsvargino, ausyse dar tebedundėjo traukinio ratų tuksenimas. Nebelikus jėgų vakaroti, žmonai spėjus iškloti, ką ji veikė vyrui nesant (jis pats nelabai norėjo jai pasakoti apie dar vienas derybas be jokių susitarimų), norėjosi išsitiesti lovoje.

– Buvo nuobodu vienai, Žiuli? – su užuojauta pažvelgia į jau beieškančią peniuaro žmoną. Jam kartais gaila jos. Atsivežė savo gyvenimo moterį iš Prancūzijos.

„Jai, žinoma, nuobodoka Kaune, – pamanė vyras. – Ji, tikra prancūzė, nepaprastai pasiilgsta namų, o čia dar nuolatinės mano kelionės, va, ir šios derybos su lenkais. Ji lieka viena Kaune, svetimame mieste“.

– Viskas gerai, tik pasiilgau kalbėtis prancūziškai, – viliokiškai sako ji, – o lietuviškai turbūt taip ir nebeišmoksiu.

– Kalbos pasiilgai, o manęs nelabai... – nutęsia Galvanauskas, kreselėdamas galvą, lyg įsižeidęs. – O aš diskutuoju apie Hymanso planus kaip apsėstasis...

Žiuli šypteli, paskui pasidomi, ką lenkai šneka apie Vilnių.

Galvanauskas ištiesia rankas į kalendorių ir nuplėšia lapelį – 1921 metų lapkričio 24-oji. Lapelio nuplėšimas – mėgstamas jo vakaro ritualas. Ši sunki diena baigiasi.

Rytoj nauja – 25-oji.

– Apie Vilnių lenkai nenori net kalbėti. Jie mano, kad viskas baigta. Užėmė mūsų sostinę ir viskas. Vilnius yra jų. Kitos derybų detalės tikrai jau ne tokios svarbios, – atsako, prisiminęs žmonos klausimą, Galvanauskas. – Viskas tas pats... Man nepatinka, kad mes patys ne labai sutariame, kokios Lietuvos norime. Hymansas siūlo sudaryti ją iš dviejų kantonų – Kauno ir Vilniaus. Visi nori Vilniaus, bet nenori, kad kantonuose, be lietuvių kalbos, ir lenkų būtų valstybinė. Na, dėl Vilniaus kantono dar mūsiškiai nesipriešina, bet Kaune nė už ką nesutiktų įvesti antrą valstybinę kalbą... O lenkai nenori kalbėti apie Vilniaus atidavimą net ir antrojo Lietuvos kantono sąlygomis. Užburtas ratas...

– Ernestai, po kelių pokalbių man neramu, – baimingai sako Žiuli. – Kelios ponios man paatviravo, kad tavimi labai nepatenkinti karininkai, nes darai didelių nuolaidų lenkams, ir kad jie ruošiasi tave... nuversti.

– Gandai, pikti gandai ir daugiau nieko, – skubiai ramina Galvanauskas. – Matai, mes, lietuviai, norime vienylytės Lietuvos, plotu žymiai didesnės nei dabar, bet niekas nenori kalbėti, kad didesnėje Lietuvoje bus nemaži nelietuviškai kalbančių gyventojų plotai, kuriuose turėtume leisti ir kitas kalbas vartoti. Kur tau! Daugelis mūsiškių nenori nei federalizacijos, nei kam nors duoti autonomiją, nors apie tai kalbėti mus ir verčia Hymansas. Na, ką aš čia tau dėstau! Galiu garantuoti, jog kokia tik sutartis ar jos projektas bebūtų paskelbtas, nepatenkintų buvo ir bus, bet tu tik nesijaudink. Mes labai toli nuo susitarimo. Jeigu jis bus iš viso, pats nesu tuo tikras.

Numojęs ranka praveria orlaidę ir paprašo Žiuli leisti jam gultis prie lango, jam trošku, gal nuo ilgo sėdėjimo tvankiame vagone, gal per daug namuose prikūrenta.

– Gerai, – sako Žiuli, ji jau lovoje. – Tik praverk duris į koridorių ir palik ten šviesą.

– Žiuli, – sako Galvanauskas, – tu graži ir visai nesikeiti.

– Miegok, melagi, – atsainiai sako Žiuli ir nususuka į sieną.

Ji šypsosi iš komplimento – jis visada taip sako.

– Šviesa man trukdo, nes verčia galvoti apie buvusią dieną. Ar visos prancūzės mėgsta miegoti prie uždegtos lempos?

Ji tik pataria užsidengti galvą antra pagalve.

Liežuvis nebesivertė toliau taip jaukiai ir mielai juokauti. Pakštelėjęs į žmonos paaušį jis išsitiesė ir nutilo, nes pasijautė nepaprastai pavargęs.

Galvanauskas jau miegojo, kai baisi jėga išmetė iš lovos, o kurtinantis trenksmas užgulė ausis. Dulkėms prasisklaidžius prie sienos pamatė sproginimo bangos nusviestą ir nejudančią Žiuli. Jo nugarą kažkas lyg geležinėmis replėmis skaudžiai surakino. Sudejavo, o kai atsigavęs nuo trenksmo vargiai atsiklaupė, per dūmus įžiūrėjo, jog lango nebėra, tik šaltas vėjas, kaipmat įsisukęs, siaučia kambaryje.

Langas su visais rėmais buvo dingęs dulkėse ir parako dūmuose.

Pasigirdo tarnaitės klyksmas.

Prasitrynęs akis Galvanauskas pamatė tarnaitės siluetą: ji jau miegamajame, pasilenkusi, ne, atsiklaupusi – prie ko? Prie Žiuli, gulinčios ant žemės? Tada ausyse pasigirdo keistas garsas – ar Žiuli vaitoja? Paslui girdi, kad tarnaitė skambina policijai, ir sunkiai įsidėmi paskirus sakinius: „baisus sproginimas namuose“, „lango nebėra“ „ponas ministeris gyvas, bet nugara kraujuose – jis miegojo lango pusėje“, „ponia tik pritrenkta, stipriai, ne, kraujo nėra...“

Galvanauskas lėtai atsistoja, norėtų eiti prie Žiuli, tačiau tuoj pat pamažu susmunka prie pat lovos.

Nugaros skausmas neleidžia griūti į lovą, bent jau užsikvempti ir įtraukti oro, vos nulaikydamas galvą lėtai apžvelgia kambarį, pamano turintis dėkoti likimui, nes sproginimo metu miegojo nususukęs nuo lango, antraip skeveldros ir stiklas galėjo išmušti akis ir išdaryti veidą...

„...Nors... gerai, nors tiek... juk tikriausiai jau nieko nematyčiau...“

Vėl išgirsta tarnaitės balsą – atsinešusi iš koridoriaus lempą ji dabar atidžiai apžiūrinėja jo nugarą:

– Dievulėliau, ponas ministeri, tamstelės nugara pilna šipulių ir stiklo gabalų, pilasi kraujas, – vąpa ji, – nežinau, ką man dabar daryti...

„Tikriausiai aš sapnuoju“, – dar švysteli mintis ir, kadangi sulenkti keliai jau nebelaiko, Galvanauskas paleidžia lovos kraštą ir lėtai šonu nugriūva ant grindų.

Žilius ir prancūzai

*1923 m. sausio pradžia
Klaipėda*

Klaipėdoje sniegas dribo šlapiais gniutulais.

„Kaune tikrai šilčiau ir ne taip šiurpu“, – palygino oro skirtumą Lietuvos atstovas Klaipėdos kraštui Jonas Žilius.

Jis buvo įsitikinęs, kad Klaipėdos apgultis baigsis laimingai, nes buvo išlaikyta paslaptis iki pat sukilėlių pasirodymo miesto prieigose. Priešas gal ir laukė, informaciją, žinoma, rinko, bet sukilėlių pasirodymas prie Klaipėdos jam – netikėtas. Žinoma, gandų ir paskalų apie Lietuvos veiksmus būta ir anksčiau, tačiau jie nepasitvirtino, manys, kad taip bus ir šį kartą.

Žilius iš prancūzų kariškių sužinojo, kad 1922 metų pavasarį, kai Lietuva nutarė stiprinti pasienio su kraštu sargybą, motyvuodama kova su nesiliaujančia kontrabanda, vien tik keturių šimtų lietuvių kariškių pasirodymo pasienyje išgąsdinta prancūzų žvalgyba užvertė saviškius pavojaus signalais. Tačiau tada Lietuva nepuolė.

„Ir dabar tikriausiai nieko nebus...“ – guodėsi tie, kurie tada dėl prastų pranašysčių tikriausiai buvo išpeikti ar net nubausti.

„Štai taip mes juos ir atbukiname“, – pamanė Žilius.

Iš Kauno grįžęs iki sukilimo likus kelioms dienoms, Žilius Klaipėdoje rado didelį sujudimą. Vietos vokiečių policija buvo jau mobilizuota, automobiliais ir net dviračiais vyko į pasienį. Prancūzų kareiviai nerimavo – nejaugi dabar, tokios ramios tarnybos šiame mažame krašte metu, reikės imti ginklą ir kautis?

Žiliaus sekretorius, neseniai muzikos studijas Vokietijoje baigęs Stasys Šimkus, skambiu (daugybė garso pratimų gerklei ir du žali kiau-

šiniai kas rytą), išraiškingu balsu pranešė, kad vyriausiasis komisaras Petisnė jau trys dienos ieškantis jo, Žiliaus.

Komisaras skambindavęs net po kelis kartus per dieną.

Žilius neseniai priėmė Šimkų į konsulatą, kadangi vaikas po mokslų Vokietijoje valgė labai skalsią duoną – gavo tik vadovauti Lietuvių bažnyčios chorui ir daugiau jokio darbo. Dabar jis laimingas dieną dirbo konsulate, vakarais mokė chorą ir, dar visi kalba, rašė visai pakenčiamas dainas.

Žilius sumojo, jog išsisukinėti nuo susitikimo su prefektu neverta. Gerai žinodamas, su kuo turįs reikalą, Žilius pasiruošė netikėtumams, susikaupė, nusiramino, svarstydamas, ką tas ekstravagantas jam pasakys?

Petisnė karo vado poza sėdėjo už stalo. Šalia it mietas stovėjo jo padėjėjas kapitonas Loro ir prancūzų karinio dalinio vadas pulkininkas Tibo. Ant stalo driekėsi išskleisti keli Klaipėdos krašto žemėlapiai, kuriuos prancūzai studijavo, kol lietuvių diplomatinis atstovas įėjo į kabinetą.

Pagarbą sąjungininkų komisarui Klaipėdoje rodydamas Žilius linktelėjo kompanijai ir, pamanęs, kad pasisveikino nepakankamai garsiai, tyčia kostelėjo.

Jo kostelėjimas kompaniją trenkė lyg elektra. Prancūzai vienu metu nutilo ir atsisuko į Žilių.

Petisnė staiga paraudo ir užvirė kaip vandens katilas, abiem rankomis sušiaušė į viršų ir taip jau ežiuku stovinčius savo plaukus, tą patį padarė su ūsais, juos dar labiau užriesdamas, ir, žengęs žingsnį į priekį, į šoną, paskui atgal, netikėtai griebė kampe pastatytą šautuvą, karingai artindamasis prie Žiliaus, ėmė pjaunamo žmogaus balsu šaukti:

– Karas!!! Karas? Karas!!!

– Karas su kuo? Ir kurgi jis vyksta, ponas prefekte? – nekaltai pasidomėjo Žilius, matydamas, kad šį netikėtą spektaklį prefektas vis dėlto vaidina pusiau juokais.

– Su Lietuva. Su Lietuva. Su Lietuva! – greitakalbe bėrė prancūzas, mosikuodamas šautuvu, lyg vaizduojantis narsų pasipriešinimą grobikai Lietuvai.

„Na, čia jau per daug“, – pamanė Žilius, tačiau nutarė kantriai kęsti prancūzo išsišokimus, kurie šiek tiek jį žeidė – Petisnė cirką galėjai suprasti ir kaip savotiškas patyčias.

Sviedęs šautuvą savo adjutantui, kurį tas šiaip ne taip pagavo, neleidamas ginklui nukristi ant žemės, Petisnė, pribėgęs prie stalo, pagriebė šūsnį popierių ir įbruko į Žiliaus rankas:

– Skaitykite, mano mielasis ponas atstove, skaitykite, – paragino Petisnė.

Perbėgęs akimis kelias eilutes Žilius suprato, kad jam rodomas mašinarštis yra jų žvalgybos pranešimas: neva tūkstantis lietuvių kareivių yra atsiūsti į Klaipėdos kraštą ir išdėstyti pasienyje nuo Jurbarko iki Palangos, ten tiek, kitur – tiek, trečioje vietoje – dar tiek ir tiek.

„Tai panašu į tiesą“, – sumojo Žilius, tačiau nieko neatsakė ir padėjo popierius ant stalo.

– Aš viską žinau, – pabrėžė Petisnė, išdidžiai užversdamas galvą ir iškeldamas smilių į lubas, lyg norėdamas pasakyti, kad tai – Dievo pirštas. – Jau atsiūsti jūsų pėstininkai, yra atvežta ir artilerijos pabūklų, atgabenti kulkosvaidžiai ir minosvaidžiai.

Žilius, atlaidžiai šypsodamasis, pradėjo raminti prancūzą, kad pranešime surašyti blėniai, nes Lietuva nerezga nieko panašaus.

– Baimės akys per didelės, tikriausiai jūsiškių žvalgų vėl bus apsirikta skaičiuojant, – pastebėjo Žilius, rodydamas ranka į ant stalo padėtus popierius.

– Ponas Lietuvos atstove, jūs kalbate asmeniškai ar dėstote man oficialią Lietuvos valdžios poziciją? – staiga pertraukė Žilių Petisnė, sudirgintas frazės „vėl bus apsirikta skaičiuojant“, kuri pernelyg tiesmukiškai priminė aną prancūzų žvalgybos nesėkmę.

– Savaiame suprantama, kad Lietuvos valdžios, kadangi ką tik iš jos grįžau ir Vyriausybės nusistatymą gerai žinau, – atvertė Žilius. – Be to, jums, ponas prefekte, mano asmeninė nuomonė vargu bau ar būtų įdomi.

Pamanė, kad prefektas Petisnė dar nenori tikėti, jog Lietuva griebsis ginklo. „Jis tikriausiai ir tiki, ir netiki savo žvalgyba. O juk praeito pavasario istorija, kad lietuviai koncentruoja jėgas pulti pasienyje, sukėlusį tokią paniką ir pasklidusi po miestą būtent jo, Lietuvos atstovo,

dėka. Iš prefekto išgąščio Klaipėdoje ilgokai juoktasi, todėl dabar Petisnė atsargauja, kad vėl neapsijuoktų...“

Žilius suprato, kad aną kartą netikslūs žvalgybininkų pranešimai nepridėjo autoriteto ne tik prancūzų žvalgams – jais, o gal ir pačiu komisarų Petisnė Paryžius turėjo būti nepatenkintas.

O juk dar panašiai atsitiko rudenį, kai Lietuvos kariuomenė Klaipėdos pasienio zonoje surengė manevrus. Tiesa, šį kartą lietuviai apdairiai pakvietė juos stebėti keturis žymius klaipėdiečius – svečių teisėmis. Nieko ypatinga, bet mieste tarp prancūzų ir vokiečių kilo gandų, kad lietuviai tuoj pulsią Klaipėdą.

Taigi daug gandų apie Lietuvos ruošiamą puolimą nepasitvirtino nė karto. O dabar, 1923-ųjų sausį, žinios ir gandai apie pastebėtą lietuvių pasiruošimą tokio jaudulio daugeliui ir nebekėlė. „Na, juk nemažai jų būta anksčiau, – svarstė tų gandų klausytojai ir net skleidėjai. – Praeis, kaip ne kartą praėjo... Juoba kad apčiuopiamų faktų nė vienas būgštautojas negali pateikti“. O juk buvo dar ir autoritetingų ramintojų – po Paryžiaus konferencijos, skirtos Klaipėdos krašto reikalams, prancūzai su lenkais pradėjo girtis, jog jų pastangomis būsiąs išrūpintas Klaipėdai *freištadtas*. Lietuva turės to nutarimo laikytis taip pat, taigi negalės ir jokių planų Klaipėdoje pinti, jeigu net ir labai knietėtų...

Žilius spėjo, kad šį kartą Petisnė, jau anksčiau skaudžiai pasimovęs ant lietuvių pavojaus kabliukų, jokių aliarmo žinių į savo sostinę, matyt, dar nesiuontė, jis tikėjosi, jog Ambasadorių konferencija paskelbs *freištadto* dvasia priimtą nutarimą Klaipėdos krašto klausimu, netgi nurodydamas tikslią datą – vasario 16 dieną.

Žilius, jo bendradarbiai ir apskritai klaipėdiečiai tokias Petisnė pagyras ir pranašystes gerai išnaudojo masiniuose miestelių gyventojų susirinkimuose, kuriuose Mantauto ir kitų parengti kalbėtojai nepaprastai aštriai kėlė klausimą apie pavojingus klaipėdiškiams lenkų planus. Net abejingi ar priešiški Lietuvai klaipėdiškiai nervinosi, vos tik išgirde, kad Klaipėda gali atitekti lenkų kontrolei. Nors tuose susirinkimuose uoliai lankėsi prancūzų ir lenkų agentai, kurie matė susirinkimų gausą ir daugybę jų dalyvių, jie neteikė didelės svarbos

mitingams ir kalbėtojams. Nesujaudino jų per dažnai juose šmėsčioję didlietuviai bei grupelė Amerikos lietuvių.

Tiesa, kartą Petisnė dygiai pastebėjo Žiliui, kad jis nepaprastai padidinęs Lietuvos atstovybės Klaipėdoje personalą, kad joje prisišlięję, ką ten prisišlięję, paprasčiausiai įdarbinti ir veikia mažlietuviai – Erdmonas Simonaitis, Martynas Reišys, Ašmys, Svaras...

Tačiau Jonas Žilius tada ramiai atsakė, kad gal dabar, kai padaugėję personalo, Klaipėdos pirkliai nebesiskųs, jog lietuviui lėtai tvirtina prekių faktūras ir trukdo jų verslams bei prekybai. Petisnė tada apriėmęs, mat iš tiesų klaipėdiškiams pirkliams buvo atlaisvinti prekybos varžtai, o Lietuva nebetrukdė verslininkams.

Vokiečiai buvo daug jautresni už prancūzus, nepaisydami Petisnė raminiųų nervinosi. Likus gerai savaitei iki sukilimo pradžios pas Žilių atvykę du Pirklių rūmų atstovai Jozefas Krausas⁵⁷ ir Fricas Majeris⁵⁸. Abu vaipėsi, rodydami rūgščias minas. Jie buvo itin nepatenkinti lietuvių agitacija ir susirinkimais krašte. Krausas pastebėjo, kad jis gaunantis nemažai piktų lietuvių laiškų, kuriuose grasinama su juo susidoroti – kai tik lietuviui ateisų į Klaipėdą, jie Krausą pakarsią.

Žilius nuramino, kad to niekuomet nebus, niekas nieko nekars, o juo labiau tokių garbingų pirklių. Niekas nekars ir pono Krauso, nors jis su lenkais ir įkūrė bendrą prekybos miško medžiagomis bendrovę „Mempol“ (žodžių *Memel* ir *Polska*⁵⁹ santrumpos), bet už bendrovių įsteigimą nei Klaipėdoje, nei Lietuvoje nekariama.

Krausas žiūrėjo į Žilių iš padilbų ir buvo matyti, kad jis nenori tikėti, jog liks nepakartas. Juoba Žilius negarantavo, kad lietuviui apskritai neateis į Klaipėdą.

Lenkijos atstovas, konsulas Marselis Šarota⁶⁰ atrodė ramus iki pat paskutiniojo momento ir net lietuviams, konkrečiai – Žiliaus sekretoriui Stasiui Šimkui, prasitarė, kad jis visą darbą krašte jau padarė, tad galys ramia širdimi išvykti.

⁵⁷ Joseph Kraus

⁵⁸ Fritz Mayer

⁵⁹ Lenkija (lenk. k.)

⁶⁰ Marcel Szarota